

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2023.19.02>

Мельникович М. С.

доктор філософії за спеціальністю 081 Право,
доцент кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»

ПРАВОВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Поява великої кількості релігійних течій та конфесій змусила державу в особі її законодавчих та виконавчих органів влади приділити увагу питанням правового регулювання церковно-державних відносин. При цьому особливістю цих відносин на сучасному етапі є участь держави, у якості модератора, в релігійних відносинах, тобто тих, що ускладнені участю релігійного елемента – релігійними організаціями, відповідними конфесіями, їхніми представниками.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі проблеми взаємодії держави, права та релігійних організацій досліджувалися такими вітчизняними та зарубіжними науковцями як М. Бабій, Б. Волос, О. Дзявроник, А. Єрмакова, Г. Єрмакова, Р. Калюжний, В. Климов, А. Кобетяк, А. Попок, М. Рибачук, Г. Сергієнко, Ю. Чорноморець та інші.

Мета дослідження полягає у комплексній характеристиці особливостей правового регулювання державно-церковних відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу. Після розпаду СРСР на території України стали активно діяти різноманітні релігійні організації – традиційні і нетрадиційні. Адже відродження України як незалежної правової держави є етапом прояву релігійної ідентифікації населення та ренесансу конфесій, діяльність яких тривалий час перебувала під забороною радянської влади.

Міжконфесійні відносини в Україні на сучасному етапі державотворення є одним із найбільш важливих та гострих питань у публічно-політичній та суспільно-куль-

турній площині для вирішення якого необхідний пошук максимально оптимальних та ефективних на сучасному етапі вітчизняного державотворення форм взаємодії між інститутами державної влади та власне релігійними організаціями у всьому їх різноманітті на умовах партнерського співробітництва. Аналіз саме таких форм взаємодії між церквою і державою та шляхи конструювання більш ефективних моделей церковно-державної співпраці є предметом розгляду цієї частини дисертаційного дослідження.

Міжконфесійність українського суспільства як його ознака є беззаперечним фактом, а те, що міжконфесійні відносини усе більше стають латентною загрозою національній безпеці, – об'єктивна реальність подальшого існування суспільства без належного конституційно-правового врегулювання державно-церковних та міжконфесійних відносин.

Комплексне дослідження теоретичних та практичних питань конституційно-правового забезпечення та перспектив правового регулювання державно-церковних відносин в Україні неможливе без встановлення особливостей та структурних елементів конституційно – правового механізму функціонування аналізованого інституту.

Це, насамперед, пов'язано із тим, що: по-перше, Конституція України у статті 35 визначила, що кожен має право на свободу світогляду й віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноосібно чи колективно релігійні культу й ритуальні обряди, вести релігійну діяльність [10].

Констатуючи загальну відповідність українського законодавства у сфері свободи совісті та віросповідання міжнародним стандартам та правам людини, що є предметом комплексного аналізу в інших частинах нашого дослідження, не можна ігнорувати того, що конституційне відокремлення церкви від держави, постало радше як бажання подолати негативні наслідки тоталітарного режиму, ніж побудувати світську державу, яка залишає релігію у сфері приватного життя.

Задеклароване Конституцією України відокремлення церкви від держави, не було підставою для утвердження цілком світської, як у Франції, чи подібної до американської надконфесійної моделі церковно-державних відносин, в межах якої церква посідає важливе місце в суспільному житті, дистанціюючись водночас від політичних процесів.

В Україні стихійно від самого початку незалежності формувалася тісна партнерська співпраця між цервою (або міжконфесійними організаціями) та державою, при чому держава та церква на практиці часто втручаються у внутрішні справи одна одної, без уваги на те, що у сучасному світі принцип взаємного невтручання сьогодні є наріжним.

Між тим, в Україні реалізація цього принципу супроводжувалася неабиякими складнощами, які на наш погляд, були зумовлені передусім трансляцією у сьогоднішнього історичного досвіду, який не завжди відіграє позитивне значення. Першочергове значення в цьому контексті відіграє той факт, що незважаючи на поліетнічність та поліконфесійність України, домінуюче значення тут відіграє православ'я, у світогляді якого не існувало дуалізму граду Божого та граду земного в історичній ретроспективі [5, с. 117–125].

Разом з тим, необхідна органічно побудована система різноманітних засобів, що в єдності складають відповідний механізм, який не лише розкриває сутність того чи іншого правового інституту, але й сприяє виробленню шляхів його подальшого вдоско-

налення. Не є виключенням і інститут міжконфесійних відносин [5, с. 5–10].

Чинники релігійного життя суспільства загалом і окремих людей зокрема стали необхідними при виробленні внутрішньої і зовнішньої політики України. Так, активізація релігійних організацій породжує необхідність з боку української влади відмежувати порядок їхньої діяльності та взаємодії.

Зазначимо, що провідною метою функціонування держави щодо забезпечення належного рівня свободи совісті в Україні, адже саме це слід вважати її метою у контексті державно-церковних відносин, є встановлення на законодавчому рівні принципів міжконфесійної згоди та цивілізованого діалогу між релігійними об'єднаннями й течіями для розвитку в державі цінностей гуманізму та моралі.

Виходячи із соціального вчення християнства, можна говорити, про існування трьох основних сфер життєдіяльності людини, у яких Церква тісно співпрацює з державою та громадянським суспільством: духовна, політична та соціальна (економічна).

Духовна сфера – це богослов'я, наукові теорії, філософські концепції, творчість, мистецтво, культура, психологічні установки, життєвий духовний досвід людини, всебічні релігійні традиції світу тощо. В ході духовної взаємодії Церква та держава цілеспрямовано формують через механізми соціалізації такі духовні ціннісні особистості, які б найбільшою мірою відповідали реаліям людського буття.

Політична сфера – це відносини, що виникають у зв'язку із задоволенням політичних інтересів віруючої людини, реалізацією її свободи шляхом богословського осмислення сучасної політики та участі християн у різного роду політичних партіях, громадських об'єднаннях, рухах та асоціаціях. Саме цей інтерес є домінуючим і таким, що визначає політичний образ будь-якої організації, її відношення до існуючої держави. В ході політичної взаємодії Церква й демократична держава забезпечують пріоритет політичних

прав і свобод особистості в повсякденному буденному житті людства.

Безсумнівно, «правове регулювання державно-конфесійних відносин – це один з реальних і ефективних способів запобігання міжконфесійної конфліктогенності» [3, с. 153–157].

Адже, як стверджує В. Климов, «...уже на початок 80-х років почала досить чітко проглядатися невідповідність законодавчих норм реаліям релігійного життя в Україні, відчувуються негативні для самої держави наслідки подальших правових чи адміністративних обмежень нових процесів у релігійних спільнотах...», а така ситуація могла призвести до непорозумінь у середовищі віруючих та стимулювати ускладнення, конфлікти, агресію і в державно-конфесійних відносинах, і в міжконфесійних. Тому потреба в прийнятті нового законодавчого акту назріла під впливом активних змін у суспільстві [8, с. 81–85].

Правові та релігійні норми можуть вільно співіснувати в суспільстві, законодавстві, правовій практиці. Розвиток, становлення, конкуренція та співвідношення норм релігії відбуваються паралельно з правовими нормами. Велике значення має історичний фактор розвитку державно-церковних відносин, саме він визначає напрям взаємодій цих норм. Соціальні норми відрізняються своєю різноманітністю. Серед соціальних норм великий вплив на право здійснює мораль, але остання, своєю чергою, немає чіткого закріплення як правові норми в законодавчій сфері та як релігійні норми в релігійних книгах і канонічному праві [18].

Ці положення закону є визначальними в забезпеченні державою релігійної свободи людини, якій надано можливість не лише обрати релігію, а й добровільно вступати в певну релігійну організацію. А це породжує для кожної релігійної спільноти необхідність у державних гарантіях захисту своїх прав і законних інтересів.

Сучасні дослідники висловлюється щодо необхідності «невтручання державних орга-

нів у внутрішньо церковні справи, зокрема щодо створення єдиної помісної православної Церкви, нав'язування певної єдиної організаційної структури» [13, с. 528].

Зауважимо, що предметом конфлікту між конфесіями нерідко стає незабезпеченість окремих із них майном, що перешкоджає громадянам реалізувати свої конституційні права та свободи.

Так, А. Кобетяк, провівши соціологічні дослідження, вказує, що «серед причин виникнення конфліктів найчастіше респонденти зазначають не негативне ставлення представників одних церков до інших, а суперечки стосовно майна та будівель...» [9, с. 196].

При цьому А. Попок зазначає: «Майнові суперечки в деяких населених пунктах призводять до гострого протистояння між релігійними громадами, порушення громадського порядку» [12].

Тому з метою усунення таких протиріч державою першочергово повинно бути вирішено питання щодо повернення релігійним організаціям культового майна, яке колись було у їхньому віданні.

Динаміка розвитку міжконфесійних відносин у нашій державі є досить стрімкою, в окремих випадках настільки, що може випереджувати навіть темпи їхньої правової регламентації, а також призводити до того, що окремі міжконфесійні відносини не повною мірою підпадають під регулювання правовими нормами [6, с. 177–181].

Зауважимо, що дослідження динаміки міжконфесійних відносин в Україні має безпосереднє практичне значення для перспективного забезпечення високого рівня церковно-державних відносин в Україні.

Сучасний етап розвитку міжконфесійних відносин розпочинається з реформування законодавчої бази у сфері регулювання релігійних та міжконфесійних відносин.

Так, у 2010 році Верховна Рада України прийняла Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», у статті 10 якого зазначено, що до основних засад вну-

трішньої політики в гуманітарній сфері належить відновлення повноцінного діалогу між представниками різних соціальних та етнічних груп, культур та релігійних конфесій, а також забезпечення умов для формування толерантного суспільства, гарантування свободи совісті та віросповідання [15].

Заслуговує на увагу Проект Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року, який був розроблений відповідно до вище зазначеного Закону України «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік» та доручення Кабінету Міністрів України від 01.07.2010 р. № 38719/1/1-10.

Зазначений проект було розроблено в установах Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України. У Концепції зазначалось, що «головним завданням гуманітарного розвитку у сфері міжетнічних та міжконфесійних відносин є пошук шляхів налагодження й поглиблення всебічних зв'язків представників всіх етнічних та конфесійних груп України як основи співробітництва, збереження миру і злагодності в суспільстві» [11].

Першим і головним напрямком удосконалення конституційно-правового забезпечення державно-церковних відносин в Україні в контексті регулювання міжконфесійних відносин ми вбачаємо у внесенні необхідних змін до Конституції України.

Імплементация норм, якими б визначалися, а не регулювалися бажані пріоритети та стан державно-церковних відносин, є, на наш погляд, абсолютно нормальною практикою та свідчить про розширене тлумачення державою власних обов'язків перед суспільством у сфері забезпечення громадського порядку та національної безпеки.

Найбільш активно церкви та релігійні організації лобіювали прийняття «Концепції» як закону після перемоги Євромайдану у 2014 році [20].

Поступово відповідні зусилля спрямувалися на внесення у законодавство окремих норм щодо капеланства, подолання дискреди-

тації духовної освіти, щодо права релігійних організацій засновувати школи, тощо. Також «Концепція» відійшла на задній план через намагання ВРЦіРО активно вплинути на нову редакцію Конституції розробка якої активно здійснювалася в 2015–2016 роках.

Аналіз «Концепції» є критично важливим для нашого дослідження, оскільки саме у ній втілюється бачення українськими церквами і релігійними організаціями того якими мають бути державно-церковні відносини як втілення норм і практик європейського культурного простору в українському контексті початку ХХІ століття [17].

З точки зору релігієзнавства та правознавства не усі пропозиції «Концепції» можуть бути розглянуті як такі, що повністю відповідають нормам міжнародного законодавства, що забезпечують свободу світогляду. Також не все, що пропонувалося в «Концепції» як загальний європейський досвід державно-церковних відносин, у дійсності є таким.

Релігійний фактор, як було доведено, є важливим чинником розвитку суспільства та несе в собі досить серйозні за ступенем наслідків ризику соціально-економічного та суспільно-політичного характеру. У зв'язку з цим Р. Калюжний акцентував навіть увагу на актуалізації суспільної безпеки як окремого напрямку державної політики та окремого об'єкта регулювання правової науки [7, с. 158–159].

Враховуючи це, внесення певних змін до Конституції України стосовно визначення основних засад функціонування церкви в Україні є елементом державних гарантій соціальної стабільності та недопущення етно-релігійних конфліктів. Це не означає прямого втручання держави в діяльність релігійних організацій та церковних установ, а, швидше, виступає спробою створення рамкового визначення меж дозволених модусів поведінки церкви відносно суспільства.

Так, 19 серпня 2015 року Кабінет Міністрів України прийняв Постанову № 652 «Про державне визнання документів про вищу духовну

освіту, наукові ступені та вчені звання, виданих закладами вищої духовної освіти» [14].

На нашу думку, це стало важливою подією у сфері міжконфесійних відносин, оскільки вищезгадана Постанова Кабінету Міністрів України значно розширила повноваження релігійних організацій. Адже до видання Постанови за релігійними організаціями не було права засновувати навчально-виховні заклади, а отже, і права видавати документи про духовну освіту, наукові ступені та вчені звання.

Цього ж року 23 листопада Кабінет Міністрів України видає розпорядження «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року».

Так, відповідно до цього Розпорядження з метою вдосконалення процедури державної реєстрації релігійних організацій та погодження мирних зібрань релігійного характеру на Міністерство юстиції України та Міністерство культури України було покладено завдання розробити законопроект про внесення змін до Розділу II Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» та до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», спрямований на взаємне узгодження процедур реєстрації статутів (положень) релігійних організацій та внесення даних про них до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб підприємців (державна реєстрація) [16].

Завершуючи аналіз динаміки міжконфесійних відносин в Україні та її конституційно-правового забезпечення, зауважимо, що сьогодні Україна є багатоконфесійною державою з розгалуженою релігійною мережею.

Аналіз положень Конституції нашої держави та чинного законодавства дає змогу охарактеризувати вітчизняну модель державно-церковних відносин як автономну, помірно сепараційну.

На підтвердження цього можна навести конституційні принципи відносин держави і релігійних організацій в Україні, які виділяє Г. Сергієнко: гарантування свободи віросповідання; заборони його неконституційного обмеження; відокремлення держави і релігійних організацій; відокремлення державних, комунальних навчальних закладів від релігійних організацій; рівності релігійних організацій перед законом; заборони дискримінації релігійних організацій [19, с. 209].

На нашу думку, така модель державно-церковних відносин в цілому є прийнятною для вітчизняних реалій сьогодення. У той же час напружена, а іноді – конфліктна конфесійна ситуація в Україні, збереження у законодавстві про релігійні організації деяких радянських стереотипів, численні, іноді суперечливі, пропозиції про вдосконалення юридичного статусу церкви, які висловлюються у літературі, свідчать про відсутність чіткого розуміння як соціальної природи церковних інститутів, так і теоретичних підвалин взаємовідносин держави і церкви. З'ясування ж цих питань є необхідною передумовою узгодженого і послідовного поліпшення законодавства про свободу совісті і релігійні організації та врівноваження державно-церковних відносин [2, с. 361–366].

Висновки. Таким чином, дослідивши особливості правового регулювання державно-церковних відносин в сучасному українському суспільстві, можна зробити наступні висновки, що досвід української правотворчості спрямовується на закріплення обов'язку для державних інституцій більше уваги приділяти практичному регулюванню міжконфесійних відносин у межах, визначених українським законодавством. Що стосується змісту практики державного регулювання релігійних та міжконфесійних відносин в Україні, то тут виникає необхідність побудови ефективної парадигми взаємодії релігії, права і держави на основі поєднання елементів різних наявних моделей.

Анотація

Актуальність статті полягає в тому, що поява великої кількості релігійних течій та конфесій змусила державу в особі її законодавчих та виконавчих органів влади приділити увагу питанням правового регулювання церковно-державних відносин. При цьому особливістю цих відносин на сучасному етапі є участь держави, у якості модератора, в релігійних відносинах, тобто тих, що ускладнені участю релігійного елемента – релігійними організаціями, відповідними конфесіями, їхніми представниками. Мета дослідження полягає у комплексній характеристиці особливостей правового регулювання державно-церковних відносин в Україні. У статті досліджуються особливості правового регулювання державно-церковних відносин в сучасному українському суспільстві. Встановлено та обґрунтовано, що досвід української правотворчості спрямовується на закріплення обов'язку для державних інституцій більше уваги приділяти практичному регулюванню міжконфесійних відносин у межах, визначених українським законодавством. Наголошено, що першим і головним напрямком удосконалення конституційно-правового забезпечення державно-церковних відносин в Україні в контексті регулювання міжконфесійних відносин ми вбачаємо у внесенні необхідних змін до Конституції України. З'ясовано, що імплементація норм, якими б визначалися, а не регулювалися бажані пріоритети та стан державно-церковних відносин, є, на наш погляд, абсолютно нормальною практикою та свідчить про розширене тлумачення державою власних обов'язків перед суспільством у сфері забезпечення громадського порядку та національної безпеки. Зроблено висновок, що досвід української правотворчості спрямовується на закріплення обов'язку для державних інституцій більше уваги приділяти практичному регулюванню міжконфесійних відносин у межах, визначених українським законодавством. Що стосується змісту практики державного регулювання релігійних та міжконфесійних відносин в Україні, то тут виникає необхідність побудови ефективної парадигми взаємодії релігії, права і держави на основі поєднання елементів різних наявних моделей.

Ключові слова: норма права, релігійні норми, правові відносини, державно-церковні відносини, правове регулювання.

Melnykovych M. S. Legal regulation of state and church relations in Ukraine

Summary

The relevance of the article lies in the fact that the emergence of a large number of religious currents and confessions forced the state in the form of its legislative and executive authorities to pay attention to the issues of legal regulation of church-state relations. At the same time, a feature of these relations at the present stage is the participation of the state, as a moderator, in religious relations, that is, those complicated by the participation of a religious element – religious organizations, relevant denominations, and their representatives. The purpose of the study is to comprehensively characterize the peculiarities of the legal regulation of state-church relations in Ukraine. The article examines the peculiarities of legal regulation of state-church relations in modern Ukrainian society. It has been established and substantiated that the experience of Ukrainian law-making is aimed at establishing the obligation for state institutions to pay more attention to the practical regulation of interfaith relations within the limits defined by Ukrainian legislation. It was emphasized that the first and main direction of improvement of the constitutional and legal provision of state-church relations in Ukraine in the context of the regulation of inter-religious relations is the introduction of the necessary changes to the Constitution of Ukraine. It was found that the implementation of norms, which would determine, rather than regulate, the desired priorities and the state of state-church relations, is, in our opinion, a completely normal practice and indicates an expanded interpretation by the state of its

own obligations to society in the area of public order and national security. It was concluded that the experience of Ukrainian law-making is aimed at establishing the obligation for state institutions to pay more attention to the practical regulation of inter-religious relations within the limits defined by Ukrainian legislation. As for the content of the practice of state regulation of religious and interfaith relations in Ukraine, there is a need to build an effective paradigm of interaction between religion, law and the state based on the combination of elements of various existing models.

Key words: rule of law, religious norms, legal relations, state-church relations, legal regulation.

Список використаних джерел:

1. Бабій М. Ю. Державна політика щодо свободи совісті й релігій: сутність і практика. *Людина і світ*. 2004. № 3. С. 16–19.
2. Волос Б. Удосконалення державно-церковних відносин у сфері охорони здоров'я населення. *Вісн. Нац. акад. держ. управління при Президентові України*. 2005. № 2. С. 361–366.
3. Дзявроник О. Б. Про адміністративно-правове регулювання взаємовідносин держави та церкви (релігійних організацій, конфесій). *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. Вип. 7. С. 153–157.
4. Єрмакова А. С. Правовий статус церкви та проблеми регулювання державно-церковних відносин в контексті євроінтеграційних процесів в державах-членах ЄС. *Вісник Маріупольського державного університету. Право*. Маріуполь, 2014. Вип. 8. С. 117–125.
5. Єрмакова Г. С. Поняття та зміст релігійного фактору у правовій доктрині. *Наше право*. 2014. № 9. С. 5–10.
6. Єрмакова Г.С. Трансформаційні прояви взаємозв'язку «політика – релігія – право» в історії України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 177–181.
7. Калюжний Р. А. Суспільна безпека як перспективний напрям розвитку адміністративного права. Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*: зб. наук. праць. Київ, 2014. № 1(30). С. 158–159.
8. Климов В. Особливості української моделі державно-церковних відносин. Релігійна свобода: гуманізм і демократизм законодавчих ініціатив у сфері свободи совісті (міжнародний і український контекст). Київ, 2000. С. 81–85.
9. Кобетяк А. Р. Імперативи толерантизації міжконфесійних відносин у сучасній Україні: дис. канд. філоф. наук: 09.00.11 / Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир, 2015. 196 с.
10. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року (проект). URL: https://www.irs.in.ua/files/publications/2011.11_humanitarian_conception_project_www.irs.in.ua
12. Попок А. А., Решетников Ю. Є. Стан, проблемні питання та напрями подальшої гармонізації державно-конфесійних відносин в Україні. *Державне будівництво*. 2012. № 1. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/doc/5/01.pdf>
13. Права людини в Україні – 2006: доповідь правозахисних організацій / за ред.: Є. Захаров, І. Рапп, В. Яворський. Харків : Права людини, 2007. 528 с.
14. Про державне визнання документів про вищу духовну освіту, наукові ступені та вчені звання, видані вищими духовними навчальними закладами: постанова Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 р. № 652. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/652-2015-%D0%BF>
15. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 527. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>

16. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11. 2015 року № 1393 р . URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248740679>
17. Пропозиції Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій щодо змін до Конституції України (2015 р.) / ВРЦіРО. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/statements/437-uccro-proposals-for-constitution-ofukraine>
18. Рибачук М. Громадянське суспільство і церква. Сучасна українська політика. *Політики і політологи про неї*. Вип. 5. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchnuku/21/4.pdf>
19. Сергієнко Г. Л. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання в Україні : автореф. дис.канд. юрид. наук: 12.00.02. ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х. 2004. 209 с.
20. Чорноморець Ю. Пріоритети державної політики в релігійній сфері. URL: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/podrobici/prioriteti-derzhavnoyi-politiki-vreligiyniy-sferi>